

Opinitis

Opinitis

Het (on)vermogen tot zelfstandig oordelen

Anja Machielse en Rudy Schreijnders (redactie)

Humanistics University Press
is een imprint van Uitgeverij SWP

Opinitis

Het (on)vermogen tot zelfstandig oordelen

Anja Machielse en Rudy Schreijnders (redactie)

ISBN 978 90 8560 127 2

NUR 735 / THEMA QDTS / BISAC PHI034000

<https://doi.org/10.36254/978-90-8560-127-2>

© 2021 B.V. Uitgeverij SWP Amsterdam

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (Postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met Uitgeverij SWP voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen door een onderwijsinstelling van een gedeelte uit deze uitgave, in papieren vorm of digitaal, (bijvoorbeeld voor plaatsing ervan op uw digitale leeromgeving of in een reader) kunt u zich richten tot: Stichting UvO, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, Tel. 023-8700212, www.stichting-uvo.nl UvO@cedar.nl.

Inhoud

Inleiding	7
<i>Anja Machielse en Rudy Schreijnders</i>	
I. WEERBAARHEID TEGEN OPINITIS	
Oordelen moet weer moeilijk worden	15
<i>Leonie Breebaart</i>	
Stemmingen en sentimenten in tijden van liberalisme en pandemie	29
<i>Heleen Pott</i>	
De prijs van de waarheid	45
<i>Marc Josten</i>	
Fifty million Elvis fans can't be wrong	57
<i>Theo W.A. de Wit</i>	
Een ode aan de spatie	75
<i>Mariëlle Schuurman</i>	
II. GEESTELIJKE WEERBAARHEID EN AUTONOMIE	
Humanisme, zinvol leven en zelfstandig oordelen	87
<i>Peter Derkx</i>	
De autonome mens onder vuur	105
<i>Marcel Poorthuis</i>	

III. DE ROLLEN DIE ANDEREN KUNNEN SPELEN BIJ HET VORMEN VAN EEN EIGEN MENING

Ethisch je eigen mening uiten: over kritiek en waarheid 125
Annemie Halsema

Het oordeel van een vriend 141
Anja Machielse

Oordelen en beoordeeld worden 157
Renée van Riessen

De ander in mij 171
Michael Elias

De toverkast van de herinnering 187
Liesbeth Levy

IV. DE MENS ALS BETEKENISWEZEN

Oordelen 207
Paul van Tongeren

Oordeelsvermogen, sociale weerbaarheid, en betekenisregie 219
Joachim Duyndam

Personalia 233

Personenregister 235

Inleiding

Anja Machielse en Rudy Schreijnders

We leven in een tijdperk van meningen. Iedereen lijkt overal iets van te vinden, en ook te móeten vinden. Daardoor staan we bloot aan een stortvloed van besmettelijke *opinitis*, die we overigens ook met ons allen veroorzaken. Veel meningen zijn namelijk aangepraat en beïnvloed door de bubbel waartoe we behoren of door publieke figuren en *influencers* die hun mening zó overtuigend presenteren dat grote groepen hun mening voor ‘waar’ aannemen.

De opmars van het internet heeft bij het ontstaan van *opinitis* een belangrijke rol gespeeld. We kunnen in de eenentwintigste eeuw immers communiceren via talloze kanalen, met mensen overal op de wereld, en we hebben toegang tot een ongekende hoeveelheid informatie, overtuigingen en opvattingen. Deze mogelijkheden van informatievoorziening en publieke opinievorming leiden echter ook tot ontsporingen: nepnieuws, ongefundeerde feiten, complotdenken en hoogoplopende emoties zijn aan de orde van de dag en ontregelen het publieke debat. Wie of wat kunnen we nog geloven? Hoe kunnen we in deze situatie nog onderscheid maken tussen meningen en de waarheid?

Op bovenstaande vragen hebben tal van inspirerende, waardevolle en geloofwaardige denkers hun licht laten schijnen. De filosoof Plato maakte in de Griekse oudheid al een onderscheid tussen meningen (*doxa*) die schijnkennis vertegenwoordigen, en waarheid (*episteme*) op basis van kennis die voortkomt uit het denken. Zelfstandig oordelen betekent voor hem in de eerste plaats onafhankelijk oordelen; onafhankelijk van meningen, drogbeelden en sentimenten.

In deze bundel gaan we na hoe het onafhankelijk oordelen dat Plato reeds onderscheidde, tot stand komt. Hoe kunnen we zélf oordelen over waarheid en geloofwaardigheid? Op welke manier kunnen we ons onderscheidingsvermogen ontwikkelen en cultiveren? Welke rol spelen anderen daarbij? Nabije anderen, maar ook de digitale bubbels, de media die de publieke opinie domineren, en inspirerende denkers, historische of fictionele figuren. En hoe krijgt een oordeel gezag? Is dat door imiterende herhaling, door het volume van de spreker, door slaafse volgzzaamheid? Of door eigen, zelfstandige interpretatie?

In *Opinitis* verkennen filosofen, theologen, cultuurhistorici en publicisten bovenstaande vragen. Zij onderzoeken vanuit verschillende invalshoeken hoe onze oordelen tot stand komen, hoe we ons verhouden tot de macht van de media en de invloed van de meerderheid, en hoe we aan onze eigen bubbel kunnen ontsnappen.

Deze bundel verschijnt ter gelegenheid van het emeritaat van Joachim Duyndam die tot 30 maart 2021 hoogleraar Humanisme en Filosofie was aan de Universiteit voor Humanistiek (UvH). Het thema *Het (on)vermogen tot zelfstandig oordelen* vloeit voort uit het langer lopende onderzoeksproject Geestelijke Weerbaarheid en Humanisme, waar Joachim Duyndam sinds 2010 aan werkt, samen met onderzoekers van binnen en buiten de UvH. De inzet van dit project was de vraag *of en hoe* de ‘grote strijd’ voor geestelijke weerbaarheid van de humanistische filosoof Jaap van Praag geactualiseerd zou kunnen worden in de context van de eenentwintigste eeuw. Joachim Duyndam vat geestelijke weerbaarheid op als weerbaarheid tegen de mimetische mechanismes waaraan wij allen blootstaan. Net als Van Praag begrijpt hij humanisme als de visie of levensbeschouwing die ons weerbaar kan maken: weerbaar tegen de druk van meelopen, kuddegedrag, napraten van wat ons aangepraat wordt. Of in een groter cultureel perspectief: weerbaar tegen de dominantie van de media, de markt en het leven in bubbels. Dit is precies de druk waartegen het vermogen tot zelfstandig oordelen veroverd, verdedigd en overeind gehouden moet worden.

De bijdragen in deze bundel

De bundel bestaat uit vier delen. Het eerste deel bevat vijf bijdragen over de ontregeling van de publieke opinie en wat nodig is om weerbaar te zijn tegen *opinitis*.

Leonie Breebaart constateert in *Oordelen moet weer moeilijk worden* dat columnisten hun monopolie in het publieke debat kwijt zijn geraakt door de opkomst van internet. Ze ziet de belangrijke rol die kranten, en in het bijzonder columnisten, kunnen vervullen om de verarming van het publieke debat tegen te gaan. Columnisten moeten daarvoor oefenen in drie onderling verbonden deugden: bescheidenheid, oprechtheid en moed.

Heleen Pott stelt in *Stemmingen en sentimenten in tijden van liberalisme en pandemie* dat de ontsporing van de publieke dialoog niet zozeer wordt

veroorzaakt door complotdenken, hate speech, racisme en islamofobie, maar door de onderliggende sociale ongelijkheden. De overwaardering van emotionele meningen heeft volgens haar een diepere oorzaak: een verlies aan vertrouwen in politiek en overheid door een falend neoliberalisme. Individu-gerichte strategieën om de publieke dialoog te herstellen schieten tekort omdat ze slechts de symptomen en niet de diepere oorzaak aanpakken.

Marc Josten laat in *De prijs van de waarheid* zien dat er een wereldwijd verzet ontstaat tegen de ontregeling van het publieke debat door nepnieuws en ongefundeerde meningen. Hij stelt dat we informatievoorziening en publieke opinievorming niet mogen overlaten aan het mechanisme van vraag en aanbod en dat een permanent debat nodig is over de eisen die we stellen aan zenders en ontvangers van opinie. Politiek, bedrijfsleven, onderwijs en het maatschappelijk middenveld moeten gezamenlijk strijden tegen de superverspreiders van het virus van *opinitis*.

Theo de Wit bespreekt in *Fifty million Elvis fans can't be wrong* de teloorgang van het democratische ideaal van vrije meningsvorming. Hij vreest dat de cultuur van mensen die achter mensen aanlopen omdat anderen dat ook doen, dominant is geworden. Dit leidt volgens hem tot een transformatie van autonomie naar autocratie, waarbij burgers hun kritische vermogen hebben afgestaan aan politieke regimes. Nodig is een grondig herstel van de taal van de politiek waarin de overtuigingskracht van argumenten weer voorop komt te staan.

Mariëlle Schuurman laat in *Ode aan de spatie* zien dat stil zijn en luisteren net zo belangrijk zijn als het laten horen van je mening. Ze richt zich niet op het zwart van de woorden, maar op de ruimte ertussen; een plaats voor kwetsbaarheid en niet-weten, waar nieuwe betekenis kan ontstaan. Door dit niet-weten toe te laten kan een mening ontstaan die gevoed wordt van binnenuit, en niet als reactie op de mening van anderen.

Het tweede deel bevat twee bijdragen, waarin wordt onderzocht hoe geestelijke weerbaarheid en autonomie zich tot elkaar verhouden, en hoe oordelen ook altijd rekenschap en verantwoordelijkheid impliceren.

Peter Derkx zet in *Humanisme, zinvol leven en zelfstandig oordelen* zijn theorie over zinvol leven uiteen aan de hand van zeven dimensies van zingeving. Hij laat zien dat zelfstandig oordelen een belangrijke voorwaarde is om je leven als zinvol te ervaren. Mensen moeten altijd rekenschap en verantwoording afleggen voor hun oordelen en beslissingen, en kunnen daarvoor

niet naar anderen wijzen. De bereidheid tot serieuze verantwoording, om aangesproken te worden op je oordelen, is voorwaardelijk om je leven als van morele waarde en als zinvol te ervaren.

Marcel Poorthuis neemt *De autonome mens onder vuur* en stelt dat niet autonomie, maar religie de eigenlijke bron van geestelijke weerbaarheid is. Om weerstand te bieden aan mimetische mechanismen, verslaving en idolatrie, moeten we afstand nemen van de dominante waarden van de samenleving. Aan de hand van het religieus humanisme van Jaap van Praag, de Bergrede en teksten van de woestijnasceten laat hij zien dat geestelijke weerbaarheid een permanente strijd vereist om het kwaad te overwinnen; het kwaad dat niet alleen buiten ons ligt, maar ook aanwezig is in ons eigen hart.

Het derde deel bevat vijf bijdragen die ingaan op het vormen van een eigen mening en de rollen die anderen daarbij kunnen spelen.

Annemie Halsema laat in *Ethisch je eigen mening uiten* zien dat het 'eigene' van een mening altijd relatief is omdat die wordt geuit binnen een gedeelde sociale en culturele context. De eigen mening is daardoor voor een deel 'onteigend'. Haar conclusie is dat het hebben van een eigen mening tegelijkertijd een besef is van onze sociale en historische gesitueerdheid, en van het feit dat onze mening mede gevormd is door anderen.

Anja Machielse beschrijft in *Het oordeel van een vriend* op welke manier vrienden bijdragen aan ons vermogen om zelfstandig te oordelen. Zij laat zien dat vrienden 'betekenisvolle' anderen zijn die we nodig hebben om ons oordeelsvermogen te ontwikkelen en aan te scherpen. Vrienden helpen ons om tot goede oordelen te komen door ons terecht te wijzen en te corrigeren als dat nodig is, en onze overtuigingen en meningen ter discussie te stellen.

Renée van Riessen vraagt zich in *Oordelen en beoordeeld worden* af wat het 'zelfstandige' in ons denken en oordelen is, aangezien anderen er zo nadrukkelijk in aanwezig zijn. Ze onderzoekt hoe de open en authentieke verhouding tot onszelf, en het besef van eigen schuld en de noodzaak van vergeving zich tot elkaar verhouden. Haar conclusie is dat dit twee kanten van dezelfde medaille zijn en dat het oordelen gebaat is bij het besef dat we ook beoordeeld kunnen worden.

Michael Elias onderzoekt in *De ander in mij* hoe de mimetische theorie begrippen als autonomie en vrijheid kan verhelderen. Hij laat zien welke remedies er zijn tegen het 'willen zijn als een ander'. Goede voorbeelden kunnen helpen om ons los te maken van de ander in mij. We kunnen van

hen leren en het vermogen ontwikkelen om te begeren wat we hebben en niet automatisch te begeren wat de ander heeft.

Liesbeth Levy laat in *De toverkast van de herinnering* zien dat een goed geheugen een belangrijke voorwaarde is voor een goed werkend oordeelsvermogen. Het gewetensvolle oordeel wordt bepaald door de verhalen en de mensen die we in ons geheugen meedragen, en door ons subjectieve geweten. We hebben het vermogen om tegen onze instincten in te gaan en geen gehoor te geven aan een moreel maatschappelijke appel dat door een autoriteit wordt afgedwongen, maar te luisteren naar ons innerlijke geweten.

In het laatste deel staat de mens als betekeniswezen centraal.

Paul van Tongeren stelt in *Oordelen. Over de mens als betekeniswezen en politiek als gesprek* dat de mens altijd leeft in een politieke gemeenschap: als betekenis-wezen, als oordelend wezen. Een oordeel is daarom altijd een interpretatie die betwist kan worden omdat het perspectief van degene die interpreteert er onvermijdelijk meebepalend voor is. Hij concludeert dat de politiek eigenlijk moet bestaan in de kunst van het gesprek over betekenis.

Joachim Duyndam sluit de bundel af met een bijdrage over *Oordeelsvermogen, sociale weerbaarheid, en betekenisregie*. Hij betoogt dat zelfstandig oordelen mogelijk is door zelf oordelend betekenisregie te verkrijgen en te behouden in een open betekenisgemeenschap. Een open betekenisgemeenschap verschilt wezenlijk van een gesloten betekenisgemeenschap, oftewel 'een bubbel' waarin men oordelen van anderen napraat en anderen imiteert. In een open betekenisgemeenschap worden interpretaties in een kritische en constructieve dialoog verder gebracht naar volgende interpretaties die bubbel-overstijgend zijn en op hun beurt weer open staan voor nieuwe interpretaties. Dit is slechts mogelijk als de dialoog niet verstoord, geblokkeerd of gesaboteerd wordt door de machten van de meerderheid, de mode, de markt of de mediareuzen. Een oordeel krijgt geen gezag door imiterende herhaling, door het volume van de spreker, of door slaafse volgzaamheid, maar door sociaal weerbare, eigen, betekenis-creatieve toepassing.

Elk van de bijdragen biedt een unieke kijk op het meningencircus en de bubbels in de eenentwintigste eeuw. Wij hopen dat deze bundel voldoende stof tot discussie biedt en op die manier bij kan dragen aan ons vermogen tot zelfstandig oordelen.

I. WEERBAARHEID TEGEN OPINITIS

Oordelen moet weer moeilijk worden

Ervaringen van een columnist

Leonie Breebaart

‘A good newspaper, I suppose, is a nation talking to itself’

– Arthur Miller¹

Als we het over de feiten niet eens kunnen worden, dan lopen onze gezondheid en welvaart gevaar. Daarvan is de wereld de afgelopen jaren schrikbarend snel doordrongen geraakt. Wereldwijde crises als de uitbraak van het coronavirus en klimaatverandering dwingen de wereld tot een wetenschappelijke consensus die nationale, religieuze en culturele grenzen overstijgt. Dat er juist nu zoveel groepen opstaan die bovengenoemde consensus betwisten, is verontrustend. Vooral in de Verenigde Staten, maar ook in Nederland, zien we hoe moeilijk het is om in gesprek te blijven met landgenoten die er zogenaamde ‘feitenvrije meningen’ op na houden.

Iedereen die belang hecht aan een redelijk publiek debat, en wie doet dat niet, maakt zich zorgen over deze ontwikkeling. Als journalist die zich al zo’n twintig jaar bezighoudt met meningsvorming en oordeel ben ik daarop geen uitzondering.²

Toch kan ik me niet aan de indruk onttrekken dat de zorgen om feitenvrije meningen hebben geleid tot een ander probleem: het misverstand dat een gezond maatschappelijk debat *begint* bij consensus over de feiten. In de journalistiek, die zich in reactie op nepnieuws meer dan ooit beschouwt als doorgeefluik van ‘waarheid’, wint die overtuiging aan gezag. Alleen onloochenbare kennis, zo is de gedachte, verlost ons uit gevaarlijke vooroordelen en geloofsovertuigingen. Daarmee begint elk redelijk gesprek.

¹ Arthur Miller (1915-2005), in: *The Observer*, 26 november 1961.

² Twintig jaar geleden werd ik redacteur ‘Boeken’ voor dagblad *Trouw*, van 2011 tot zomer 2020 verzorgde ik voor het zaterdagse katern ‘Letter & Geest’ de openingscolumn. De columns zijn terug te lezen op trouw.nl.

Typierend voor deze overtuiging lijkt me het artikel ‘De feiten zijn niet gehoorzaam’ dat *NRC Handelsblad* vorig jaar september plaatste. De hoofdredacteur van deze krant, René Moerland, constateerde daarin dat het ‘goed gaat’ met de meningen ‘al gaan ze al te vaak gepaard met schelden en dreigen’.³ Hij constateert ook dat de feiten aan status verliezen. Dat zijn krant ook veel meningen afdrukt, ontkende Moerland vanzelfsprekend niet. Maar publiek debat kan volgens de hoofdredacteur pas losbarsten als iedereen het eens is over de feiten: ‘Als je niet meer van de feiten uitgaat, verandert alles. Overtuigingen brengen je bescherming noch vooruitgang. Je kunt er hooguit een identiteit aan ontlenen.’⁴

Tot ergernis van de hoofdredacteur worden journalisten tegenwoordig juist gehinderd in hun taak de naakte feiten te publiceren. Lezers vragen de krant steeds vaker om authenticiteit en identiteit: wie ben je en wat vind je ervan? Terwijl journalisten alleen maar bezig hóren te zijn met de vraag: hoe zit het precies. ‘Onze lezers betalen ons om met die vraag op pad te gaan.’⁵

Columnisten van Moermans eigen krant zullen misschien even raar hebben opgekeken van deze *mission statement*. Op de vraag ‘wie ben je en wat vind je ervan’ proberen zij toch juist wekelijks een antwoord te formuleren? En is het werkelijk zo dat een overtuiging (‘Dit beleid is verkeerd’) lezers minder veiligheid en bescherming biedt dan ‘de feiten’ die elders in de krant of in de eigen column worden gepresenteerd? Dat lijkt me niet. Wanneer we bijvoorbeeld overtuigd raken dat Mark Rutte moet worden afgerekend op de toeslagenaffaire, versterken we toch juist wat ons beschermt en verder helpt: de overtuiging dat politici verantwoordelijkheid moeten nemen?

De feiten erkennen

Natuurlijk heeft de krant tot taak pal te staan voor betrouwbare verslaggeving. Daarvan zijn ook ‘opiniemakers’ afhankelijk. In de negen jaar dat ik zelf columnist was voor *Trouw*, putte ook ik dankbaar uit kranten die me betrouwbaar leken, waaronder *NRC Handelsblad*. Een nieuw rapport,

³ Moerland 2020.

⁴ Idem.

⁵ Idem.

een nieuw onderzoek en nieuwe feiten zetten columnisten aan het denken over de wereld, die misschien tóch anders in elkaar zit dan iedereen dacht. Het antwoord op de vraag die ik als columnist elke zaterdag diende te beantwoorden, ‘Wat is daar nou erg aan’, was mede afhankelijk van nieuwe feiten. Een paar nullen meer in het aantal vluchtelingen dat Nederland binnenkomt, scheelt nogal in de vraag of die instroom alle opwinding waard is.

Bovendien is het ook voor columnisten moeilijk discussiëren met lezers die de feiten, bijvoorbeeld over stikstofuitstoot, zonder enige vorm van bewijs blijven betwisten. Dat is natuurlijk ook de situatie waar Moerland op doelt als hij schrijft dat feiten aan status verliezen. Zijn artikel verscheen net voor de tweede coronagolf én voordat Joe Biden Donald Trump had verslagen als president van de Verenigde Staten. De meesten van ons zullen niet eerder een tijd hebben meegemaakt, waarin wetenschappelijke consensus (over COVID 19, over klimaatverandering) zo openlijk in twijfel werd getrokken.

Feiten moedwillig negeren, is beslist een bedreiging voor een vreedzaam publiek debat. De psychiater en filosoof Carlo Strenger (1958-2019), die columnist was voor onder meer de Israëliische krant Haaretz, geeft er in zijn boek *Beschaafde minachting* treffende voorbeelden van. Toen Israëliische historici eind jaren tachtig met bewijzen kwamen dat David Ben-Gurion in 1948 van plan was zoveel mogelijk Palestijnen te verdrijven uit de nieuwe staat Israël, wilden hun landgenoten die bewijzen niet horen: de ‘ongehoorzame’ feiten, zoals Moerland ze noemt, tastten de Israëliische stichtingsmythe aan. Andersom ontkennen Palestijnen vaak hoezeer een beweging als Hamas bijdraagt aan het cultiveren van een antisemitische ideologie. Beide kanten blijken niet bereid of in staat zich los te maken van ‘feitelijke beweringen die aantoonbaar foutief zijn, terwijl ze daarop wel hun eigengerechtigde narratief bouwen.’⁶

Interessant aan Strengers boek is dat hij de wildgroei aan feitenvrije overtuigingen toeschrijft aan een postmodern onvermogen tot oordelen. Niet alleen Israël, maar de hele westerse wereld kampt volgens hem met de angst een oordeel uit te spreken in de trant van: ‘Dit is onzin’. De oorzaak zoekt Strenger in de ‘zelfkastijding’ waaraan het Westen zich heeft overgegeven,

⁶ Strenger 2017, p. 75.

nadat ze midden vorige eeuw erkende schuldig te zijn aan twee catastrofale wereldoorlogen en meerdere koloniale oorlogen. Sindsdien durft de linkse intelligentsia andere culturen niet meer te bekritisieren, aldus Strenger. Dat vindt hij zorgelijk, want daarmee ontdoet ze zich van een belangrijke grondwaarde van de Verlichting: de overtuiging dat niets en niemand boven kritiek verheven is. Zorgwekkend vindt Strenger bovendien dat dit linkse wantrouwen inmiddels is overgenomen door rechtse populistten. Waren het vroeger de marxisten die ‘het establishment’ verweten het volk te indoctrineren, nu roepen nieuw-rechtse populistten dat journalisten en rechters ‘het volk’ bedriegen. Wat zich voordoeft als ‘waarheid’ en ‘recht’ is volgens politici als Viktor Orbán en Geert Wilders niet meer dan een dekmantel voor eigenbelang en vriendjespolitiek. Het volk moet worden ‘wakker geschud’.

De rol van feiten in het publiek debat

Carlo Strenger is niet de enige denker die deze verschuiving van linkse naar rechtse kritiek opmerkt. De Franse denker Bruno Latour, die zelf actief heeft bijgedragen aan het waarheidsrelativisme, schrijft dat de wapens van de kritiek ‘naar de andere kant zijn gesmokkeld’.⁷

Toch zou Latour het vermoedelijk niet voldoende vinden om feitenvrije meningen te behandelen met ‘beschaafde minachting’, zoals Strenger voorstelt: als we maar durven zeggen dat nonsens nonsens is, herwinnen we de *common ground*, waarop de dialoog weer kan floreren. Strenger geeft hier namelijk een veel te beperkte voorstelling van het maatschappelijk debat. Zeker, we moeten bereid zijn onze mening te wijzigen als zich ‘ongehoorzame’ feiten aandienen. Maar in het herwinnen van *common ground* spelen ‘onversneden feiten’ lang niet altijd een beslissende rol.

Een voorbeeld is het Nederlandse zwartepietendebat. Geen enkel *feit* over Zwarte Piet heeft sommige Nederlanders doen oordelen dat we van dit stereotype af moeten. Ze zijn alleen gaan vinden dat we op straat, in de Hema en op school, rekening moeten houden met andere meningen dan de onze, of eigenlijk nog eerder met ervaringen en gevoelens. Vasthouden aan je overtuiging

⁷ Latour 2004, p. 230: ‘Of course conspiracy theories are an absurd deformation of our own arguments, but, like weapons smuggled through a fuzzy border to the wrong party, these are our weapons nonetheless’.

(‘Zwarte Piet moet blijven’) vinden deze Nederlanders verkeerd, niet omdat je zo relevante feiten negeert, maar omdat je zo cruciale gesprekspartners negeert, in dit geval Nederlanders van kleur. Voorstanders van Zwarte Piet vinden juist dat een minderheid hier te veel recht van spreken krijgt. In beide gevallen gaat het om de vraag wie mag meepraten over de publieke ruimte.⁸

De vraag wie mag meepraten, is natuurlijk geen kwestie van waarheid, maar van rechtvaardigheid. Over de vraag wat rechtvaardig is, kun je natuurlijk van mening verschillen. Bruno Latour wil in het klimaatdebat bijvoorbeeld niet alleen boeren en vissers betrekken, maar ook rivieren en zeeën. Wat zouden de oceanen ervan zeggen dat ze volgestort worden met plastic? Zouden zij in het klimaatdebat geen stem moeten krijgen? Zo’n radicale uitbreiding van stemhebbenden zal veel mensen te ver gaan, maar ook de eerder humanistische filosoof Hannah Arendt (1906-1975) wijst erop dat de kwaliteit van ons oordeel afhangt van onze moed gesprekspartners toe te laten die het met ons oneens zouden kunnen zijn. Als joodse leerling van Martin Heidegger wist ze waar ze over sprak. Schokkend aan Heideggers enthousiasme voor Hitler was niet dat hij ‘feiten’ negeerde. Schokkend was dat hij zijn joodse vrienden door zijn politieke keuze bij voorbaat als gesprekspartners buitensloot. Dat is verraad aan het respect waarbinnen we überhaupt pas informatie en feiten willen uitwisselen.⁹

Met dit alles is natuurlijk niet gezegd dat journalisten moeten stoppen met het spitten naar feiten. Anderen ‘betrappen’ op feitenvrije beweringen is een belangrijke journalistieke taak, vooral tegenover de machtigen der aarde. Maar een beredeneerd oordeel over maatschappelijke kwesties vormt zich alleen tussen mensen die elkaars perspectief erkennen. Journalisten (inclusief columnisten) die denken alleen ‘de feiten’ te moeten opdiepen, lopen kans die perspectieven te vergeten.¹⁰

⁸ De kwestie Zwarte Piet heeft mij stof tot meerdere columns opgeleverd. Ze zijn terug te vinden op de website van *Trouw*.

⁹ Arendt beschrijft het anoniemer in haar artikel ‘Persoonlijke verantwoordelijkheid onder een dictatuur’, opgenomen in *Verantwoordelijkheid en oordeel*. Ze spreekt daarin over ‘het ongelooflijke gemak waarmee levenslange vriendschappen werden verbroken en terzijde geschoven’. Arendt 2020, p. 75.

¹⁰ In een recent interview merkt Sonja Barend op dat zij in haar talkshow altijd de mensen uitnodigde ‘om wie het ging’. ‘Nu maken ze programma’s met experts die ergens over praten. En de presentatoren bij een programma als OP1 stellen vooral objectieve vragen. Het gaat niet om hun mening, maar om die van de deskundige.’ (Schipper 2021)

Stel bijvoorbeeld dat het vuurwerkverbod de gemoederen bezighoudt, dan is het niet genoeg om experts aan het woord te laten over het stijgend aantal vuurwerkslachtoffers. Die cijfers zullen vuurwerkliefhebbers niet zomaar overtuigen. Vuurwerk afsteken *betekent* ook iets voor de liefhebbers: misschien hét vader-en-zoonmoment van het jaar. Om dat betekenisvolle ritueel vast te houden, nemen liefhebbers ongelukken op de koop toe, net zoals fervente wintersporters ‘onverantwoorde’ risico’s nemen. Als een journalist zulke ervaringen niet opmerkt, krijgen lezers het gevoel buitenspel gezet te worden. Dat uit zich in dan in de overtuiging dat de feiten helemaal geen feiten zijn. ‘Hoezo dé waarheid? Jullie waarheid is niet ónze waarheid!’ Die begripsverwarring wordt door populisten vervolgens gretig aangewakkerd om gekwetste lezers naar hun kant te dirigeren.

Verschil tussen ‘zo is het’ en ‘dit vind ik’

Het nieuws confronteert ons vrijwel dagelijks met kwesties die niet worden ‘opgelost’ door nieuwe feiten aan te dragen. Als de feiten bekend zijn, begint het denken daarover pas. Zo was het een feit dat Femke Halsema, burgemeester van Amsterdam, niet stond te springen om het boerkaverbod in het OV te handhaven. De vraag die half Nederland bezighield was: had ze dat móeten doen? Wat vinden we daarvan?

Het antwoord op die vraag levert natuurlijk zelden een éénduidig antwoord op. We zullen het hierover net zo oneens blijven als over vuurwerk of over Zwarte Piet. Dat is ook helemaal niet erg, zolang we zulke kwesties niet verwarren met zaken waarover we het eens *moeten* worden, want ‘zo is het nu eenmaal’. We moeten alleen niet doen alsof cognitieve overeenstemming voorafgaat aan het publieke debat over politieke en morele kwesties.

Om het verschil tussen cognitieve en politiek-morele oordelen te begrijpen kunnen we mijns inziens het beste terecht bij Arendts colleges over de politieke filosofie van Immanuel Kant, in 1970 nog gehouden in New York. In reactie op Kants theorie van het smaakoordeel, maakt zij daar een verhelderend onderscheid tussen ‘het is’-uitspraken en ‘het bevalt me’-uitspraken. Met een hedendaags voorbeeld: het is een feit dat de KLM in de coronacrisis meer staatssteun kreeg dan de culturele sector. En we kunnen ons afvagen of ons dit ‘bevalt’. Nadenken over die laatste vraag kan weer uitmonden in een oordeel: ‘dit kán echt niet!’ Of: ‘dit is gerechtvaardigd’. Zo’n